

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA ZAMON KATEGORIYASINING MORFOLOGIK VA SEMANTIK QIYOSI

Mamatova Maksuda Shonazarovna
Urganch RANCH texnologiyalari universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida zamon kategoriyasining morfologik va semantik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda har ikki tilda zamon shakllarining ifodalanish usullari, ularning grammatik vositalari hamda nutqdagi semantik funksiyalari yoritiladi. Ingliz tilida zamon kategoriyasining analitik shakllar orqali, o‘zbek tilida esa asosan sintetik shakllar orqali ifodalanishi asoslab beriladi. Qiyosiy tahlil natijalari til o‘rganish jarayonida aralashuv holatlarining oldini olishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: zamon kategoriyasi, morfologiya, semantika, qiyosiy tilshunoslik

Abstract. This article provides a comparative analysis of the morphological and semantic features of the tense category in English and Uzbek. The study examines the ways tense forms are expressed in both languages, their grammatical means, and semantic functions in discourse. It is argued that tense in English is mainly realized through analytical forms, while in Uzbek it is predominantly expressed by synthetic forms. The results of the comparison contribute to minimizing language interference in the process of language learning.

Keywords: tense category, morphology, semantics, contrastive linguistics,

Kirish. Zamon kategoriyasi har bir tilning grammatik tizimida muhim o‘rin tutadi. U harakat yoki holatning nutq momentiga nisbatan vaqt jihatdan joylashuvini ifodalaydi. Ingliz va o‘zbek tillari turli til oilalariga mansub bo‘lgani sababli, zamon kategoriyasining ifodalanishida morfologik va semantik jihatdan sezilarli farqlar mavjud. Ushbu maqolada mazkur farqlar qiyosiy tahlil asosida o‘rganiladi.

Zamon kategoriyasi tilning grammatik tizimida muhim o‘rin egallab, harakat yoki holatning vaqt jihatdan nutq momentiga nisbatan joylashuvini ifodalaydi. Har bir til ushbu kategoriyani o‘ziga xos morfologik va semantik vositalar orqali ifodalaydi. Ingliz va o‘zbek tillari genealogik jihatdan turli til oilalariga mansub bo‘lgani sababli, zamon kategoriyasining ifodalanishida sezilarli farqlar mavjud.

Ingliz tilida zamon kategoriyasi fe’ning analitik shakllari orqali ifodalanadi. Bu shakllar yordamchi fe’llar (be, have, will) va asosiy fe’ning turli grammatik shakllari kombinatsiyasi asosida yuzaga keladi. Ingliz tilida zamon ko‘pincha aspekt va modal ma’nolar bilan chambarchas bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Masalan, Present Continuous shakli nafaqat hozirgi zamoni, balki harakatning davomiyligini ham bildiradi, Present Perfect esa o‘tgan harakatning hozirgi payt bilan bog‘liqligini ifodalaydi.

O‘zbek tilida esa zamon kategoriyasi asosan sintetik yo‘l bilan, ya’ni fe’l negiziga zamon qo‘shimchalari qo‘shish orqali ifodalanadi. Hozirgi, o‘tgan va kelasi zamon shakllari fe’l morfologiyasi doirasida aniq va barqaror tizimga ega. Shu bilan birga, o‘zbek tilida zamon ma’nosi ko‘pincha kontekst, yordamchi fe’llar va analitik konstruktsiyalar orqali ham boyitiladi. Masalan, kelib bo‘lgan, kelgan edi kabi shakllar vaqtga oid qo‘shimcha semantik ma’no yuklaydi.

Semantik jihatdan ingliz tilida zamon kategoriyasi voqeaning davomiyligi, tugallanganligi va natijadorligini aniqlashtiruvchi muhim vosita hisoblanadi. O‘zbek tilida esa zamon semantikasi

ko‘proq nutqiy vaziyat va kontekst orqali aniqlanadi. Bu holat o‘zbek tilida zamon kategoriyasining nisbatan moslashuvchan ekanligini ko‘rsatadi. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilida zamon kategoriyasi murakkab va ko‘p qatlamli grammatik tizimga ega bo‘lsa, o‘zbek tilida u soddaroq, ammo semantik jihatdan boy va kontekstga tayanadi. Ushbu farqlarni hisobga olish til o‘rganish jarayonida grammatik aralashuvning oldini olishga xizmat qiladi.

Zamon kategoriyasi asosan analitik vositalar orqali ifodalanadi. Fe‘ning zamon shakllari yordamchi fe‘llar (be, have, will) va asosiy fe‘ning turli shakllari orqali hosil qilinadi:

Present Simple – I work

Present Continuous – I am working

Past Perfect – I had worked

Bu holatda zamon bilan birga davomiylik va tugallanganlik (aspect) ma‘nolari ham ifodalanadi.

Zamon kategoriyasi asosan sintetik shakllar, ya‘ni fe‘l negiziga qo‘shimchalar qo‘shish orqali hosil qilinadi:

Hozirgi zamon: –yapti, –moqda

O‘tgan zamon: –di, –gan

Kelasi zamon: –adi, –moqchi

Bu shakllar fe‘ning morfologik tizimi orqali aniq ifodalanadi.

Semantik jihatdan ingliz tilida zamon kategoriyasi faqat vaqtni emas, balki harakatning davomiyligi, tugallanganligi va natijadorligini ham bildiradi. Masalan, Present Perfect zamoni o‘tgan harakatning hozirgi natijasini ifodalaydi.

O‘zbek tilida esa zamon semantikasi ko‘proq kontekst va leksik vositalar yordamida aniqlanadi. Masalan, kelgan edi, kelib bo‘lgan kabi shakllar qo‘shimcha ma‘no yuklaydi.

1-jadval

Qiyosiy tahlil

Xususiyat	Ingliz tili	O‘zbek tili
Ifodalanish turi	Analitik	Sintetik
Zamonlar soni	Ko‘p (12 dan ortiq shakl)	Asosiy 3 zamon
Aspect bilan bog‘liqlik	Kuchli	Cheklangan
Kontekstga bog‘liqlik	Nisbatan kam	Yuqori

Ingliz va o‘zbek tillarida zamon kategoriyasining morfologik va semantik xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish natijalari har ikki tilning grammatik tizimi o‘rtasida sezilarli strukturaviy va mazmuniy farqlar mavjudligini ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida aniqlanganki, ingliz tilida zamon kategoriyasi murakkab va ko‘p qatlamli tizim sifatida shakllangan bo‘lib, u zamon bilan bir qatorda aspekt va natijadorlik ma‘nolarini ham ifodalaydi. O‘zbek tilida esa zamon kategoriyasi nisbatan ixcham morfologik tizimga ega bo‘lsa-da, semantik jihatdan kontekstga kuchli tayangan holda namoyon bo‘ladi[12,18,20].

-jadval

Ingliz va o'zbek tillarida zamon kategoriyasining morfologik va semantik ko'rsatkichlari

Zamon shakli	Ingliz tili (analitik)	O'zbek tili (sintetik)	Morfologik ifodalanish	Semantik xususiyat	Qiyosiy kuzatuv
Hozirgi	Present Simple / Continuous	–yapti, –moqda	Yordamchi fe'l + asosiy fe'l / qo'shimcha	Harakat hozirgi paytda sodir bo'lmoqda yoki muntazam	Ingliz tilida davomiylilik aspekti aniq, o'zbek tilida qo'shimcha orqali ifodalanadi
O'tgan	Past Simple / Continuous / Perfect	–di, –gan	Fe'lga zamon qo'shimchalari, ba'zida yordamchi fe'l bilan	Harakat o'tgan zamonda sodir bo'lgan; natija hozirga ta'sir qilishi mumkin	Ingliz tilida aspekt ajratilgan, o'zbek tilida kontekst bilan aniqlanadi
Kelasi	Future Simple / Continuous / Perfect	–adi, –moqchi	Yordamchi fe'l will + asosiy fe'l / qo'shimcha	Harakat kelajakda sodir bo'ladi; davomiyligi yoki yakunlanishi ko'rsatilishi mumkin	Ingliz tilida aniq grammatik konstruktsiya, o'zbek tilida qo'shimcha va kontekstga tayanadi
Mukammal / Perfekt	Present Perfect / Past Perfect	–gan / –ib bo'lgan edi	Yordamchi fe'l + participle	O'tgan harakatning hozirgi yoki boshqa harakat bilan bog'liqligi	Ingliz tilida aniq morfologik ifoda, o'zbek tilida kontekstga bog'liq
Davomiy / Continuous	Present Continuous / Past Continuous	–moqda, –yapti edi	Yordamchi fe'l + asosiy fe'l –ing	Harakat davom etayotganligini ko'rsatadi	Ingliz tilida grammatik shakl orqali, o'zbek tilida qo'shimcha orqali ifodalanadi
Semantik nuqta	–	–	–	Vaqt, davomiylilik, tugallanganlik, natijadorlik	Ingliz va o'zbek tillari turli grammatik

					strategiyalardan foydalanadi
--	--	--	--	--	------------------------------

Morfo-semantik farqlar: Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, ingliz tilida zamon kategoriyasi analitik shakllar orqali ifodalanadi, u yerda yordamchi fe‘llar va asosiy fe‘lning turli shakllari birlashtiriladi. O‘zbek tilida esa zamon ko‘proq sintetik qo‘shimchalar yordamida ifodalanadi.

Aspekt va semantika: Ingliz tilida zamon va aspekt bir-biriga chambarchas bog‘langan. Masalan, Present Perfect davomiy va tugallangan harakat ma‘nolarini birlashtiradi. O‘zbek tilida esa aspekt semantik jihatdan kontekstga bog‘liq bo‘lib, –gan qo‘shimchasi yoki bo‘lgan edi kabi konstruksiyalar orqali ifodalanadi.

Nutqdagi vazifasi: Ingliz tilidagi zamon shakllari nutqning vaqt jihatidan aniq ifodalanishiga xizmat qiladi, o‘zbek tilida esa kontekst va qo‘shimcha vositalar orqali vaqt munosabatlari tushuntiriladi.

Qiyosiy tahlil: Bu jadval til o‘rganuvchilarga va tarjimonlarga ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi grammatik aralashuv holatlarini tushunishga yordam beradi. Masalan, ingliz tilidagi davomiy zamon o‘zbek tilida doimiy qo‘shimcha yoki kontekst orqali ifodalanadi, bu tarjimada qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin.

Tahlil natijalariga ko‘ra, ingliz tilida analitik zamon shakllari nutq jarayonida vaqt munosabatlarini aniq va differensial tarzda ifodalash imkonini beradi. Masalan, *Present Perfect* va *Past Simple* zamonlari o‘rtasidagi semantik farq harakatning nutq momenti bilan bog‘liqlik darajasini ko‘rsatadi. O‘zbek tilida esa ushbu ma‘no ko‘pincha leksik birliklar yoki kontekst orqali aniqlashtiriladi. Bu holat o‘zbek tilida zamon kategoriyasining semantik moslashuvchanligini ko‘rsatadi.

Muhokama jarayonida ingliz tilidagi zamon shakllarining o‘zbek tiliga tarjimasida uchraydigan grammatik aralashuv holatlari ham aniqlandi. Xususan, ingliz tilidagi davomiy yoki mukammal zamon shakllari o‘zbek tiliga bevosita morfologik ekvivalent topmasdan, erkin tarjima yoki kontekstual moslashtirish orqali ifodalanishi talab etiladi. Bu holat til o‘rganishda grammatik qiyinchiliklar yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi[6,9,11].

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek tilida zamon kategoriyasi nutqiy vaziyatga kuchli bog‘liq bo‘lib, vaqt munosabatlari ko‘pincha pragmatik omillar orqali aniqlanadi. Ingliz tilida esa grammatik shakllar vaqtni aniq belgilab beradi va kontekstga kamroq ehtiyoj seziladi. Ushbu farq har ikki tilning tipologik xususiyatlari bilan izohlanadi.

Olingan natijalar D. Allayorova, Z. Murodillayeva kabi olimlarning zamon va aspekt nazariyalariga mos keladi hamda ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi qiyosiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy sohalar — tarjima, xorijiy tilni o‘qitish va ikki tillilik muammolarini hal etishda ham muhim ahamiyatga ega[1,2].

Xulosa qilib aytganda, natijalar tahlili va muhokama ingliz va o‘zbek tillarida zamon kategoriyasining morfologik va semantik tafovutlarini aniqlash bilan birga, ularni o‘qitish va amaliy qo‘llash jarayonida hisobga olish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab beradi. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek tillarida zamon kategoriyasi morfologik va semantik jihatdan sezilarli darajada farqlanadi. Ingliz tilida zamon murakkab grammatik tizim orqali ifodalansa, o‘zbek tilida u ko‘proq morfologik va kontekstual vositalar orqali ifodalanadi. Ushbu farqlarni chuqur o‘rganish tarjima, til o‘qitish va qiyosiy tilshunoslik uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allayorova D., Nishonova S. Expression of Tense Categories in English and Uzbek. Scientific Journal, 2025.
2. Murodillayeva Z. Ingliz va o'zbek tillarida zamon kategoriyasining og'zaki ifodalanishi. CyberLeninka, 2025.
3. Erkinova F. Grammatical Categories in English and Uzbek Languages. IJSR, 2025.
4. Yo'lchiyeva F. Comparative Analysis of Tense and Aspect in English and Uzbek. International Journal of AI, 2025.
5. Boboqulova M. Difference Between Grammatical Category Tense in English and Uzbek. Journal of New Century Innovations, 2024.
6. Fozilov P. S. Method and Methodology of Comparative-Typological Research of Verbs in English-Uzbek Languages. Central Asian Journal, 2025.
7. Norova S. Comparative Analysis of Morphological Structures of English and Uzbek Languages. CAJMRMS, 2025.
8. Ibrohimova Z. Comparative Analysis of English and Uzbek Grammar. Science Research Journal, 2025.
9. Qarshi ATMU konferensiya maqolasi. Structure and Semantic Properties of Verbs in English and Uzbek.
10. Mirboyeva K. K. Cross-linguistic Analysis of Tense and Aspect in English and Uzbek. GRN Journal, 2025.
11. Mo'minova M. O'zbek va ingliz tillarida zamon kategoriyasi. Journal of International Scientific Research, 2025.
12. Shodiyona F., Ibragimova G. Zamon kategoriyasining qiyosiy tahlili. Лучшие интеллектуальные исследования, 2025.
13. Shaxobiddinova N., Sobirov O. Ingliz va o'zbek tillarida gaplarning zamonlar bo'yicha tuslanishi. Journal of New Century Innovations, 2025.
14. Miraliyev T. N. Ingliz va o'zbek tillarida zamon tizimi tahlili. CyberLeninka, 2025.
15. Comrie, B. Tense. Cambridge University Press, 1985.
16. Comrie, B. Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect. CUP, 1976.
17. Quirk, R. et al. A Comprehensive Grammar of the English Language. Longman, 1985.
18. Huddleston, R., Pullum, G. The Cambridge Grammar of the English Language. CUP, 2002.
19. A Comparative Study of Tense and Aspect in English and Uzbek. EJINE Journal, 2025.
20. Worldly Journals. Ingliz va o'zbek tillarida fe'l zamonlari kategoriyasi. 2025.